

EWA WŁODARCZYK, WZÓR KULTUROWY,

(w:) J. Pilch (red. nauk.), Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku, Suplement, Warszawa 2010, s. 610-613

s. 610

ang. cultural patern

franc. pattern culturel, patron culturel

niem. das Kulturmuster

ros. model kultury

Genezy wzorów kulturowych poszukiwać należy w XIX wieku (który przyniósł ze sobą początki wielu nauk społecznych), głównie w zawiązkach socjologii i antropologii kulturowej (która ostatecznie stała się nauką skoncentrowaną na kulturze i w tym problematyce wzorów kulturowych), a dynamiczny rozwój tej kategorii pojęciowej miał miejsce w latach trzydziestych XX wieku. Obecnie pojęcie to częstokroć znajduje zastosowanie w rozbiorach kultur na analityczne części badawcze.

W obrębie kultury globalnej wyróżnia się trzy kategorie kultury czyli jej podstawowe działy, różniące się charakterem składających się na nie elementów (M. Filipiak 1996):

- kulturę bytu, nazywaną także kulturą materialną czy cywilizacją, obejmującą działania i wytwory techniczne, związane z produkcją, dystrybucją i usługami oraz służące zaspokajaniu bytowych potrzeb człowieka;
- kulturę symboliczną, niematerialną, duchową, sferę czynności, wartości i przeżyć autotelicznych nie związanych z zaspokajaniem potrzeb człowieka jako istoty biologicznej i członka społeczeństwa, lecz zjawisk kultury spełniających funkcje estetyczne, poznawcze i ludyczne;
- kulturę społeczną, zwana też kulturą socjetalną, wyrażającą się we wspólności norm i wzorów, ich uczeniu się i przekazywaniu, podkreślająca rolę społeczeństwa, które jako sieć wzajemnych powiązań i oddziaływań ludzi inspiruje całość kultury i dokonuje transmisji wzorów; regulujący wpływ kultury odnosi się tu do stosunków, ról i układów ludzi w ich wzajemnych powiązaniach.

Ten ostatni dział jawi się więc jako najbardziej interesujący w kontekście rozważań o wzorach kulturowych.

Rozważania terminologiczne. Wielu teoretyków i badaczy, zwłaszcza antropologów kultury i socjologów kultury, podejmowało próby zdefiniowania pojęcia wzoru kulturowego.

A. L. Kroeber wraz z C. Kluckhohnem (1963; za: A. Jawłowska, M. Kempny 2005,) wzory uznali za podstawowy element składowy kultury: „na kulturę składają się zarówno wzory zachowań, jak i wzory jak należy się zachowywać, formułowane wprost lub dane tylko impicite, symbolicznie przyswajane i przekazywane, stanowiące osiągnięcia poszczególnych grup ludzi, wyróżniające je. Wzory te zyskują swoje ucieleśnienie w wytworach kultury materialnej; na zasadniczy rdzeń kultury składają się tradycyjne wyobrażenia (czyli idee historycznie generowane i selekcjonowane), a zwłaszcza skojarzone z nimi wartości”.

s. 6101

Zdaniem R. Lintona (2000) kultura jest konfiguracją wyuczonych zachowań i ich rezultatów, których elementy składowe są podzielane i przekazywane przez członków danego społeczeństwa. Miał tu na myśli zorganizowane w pewną całość zgodnie z określonym wzorem wyuczone zachowania, których formy zostały zmodyfikowane przez proces uczenia się, wspólne dwu lub więcej członkom danego społeczeństwa, przekazywane z pokolenia na pokolenie; R. Linton utożsamiał kategorię wzoru kulturowego z pojęciem standardów zachowania, które – przy założeniu pewnego obustronnego wkładu w spotkaniu jednostki i społeczeństwa – wskazuje na pewną pasywność jednostki. Jego zdaniem system społeczny jako całość jest konfiguracją wzorów kulturowych.

Autor ten wprowadził ponadto pojęcie konstruktów wzoru kulturowego, który zostaje uzgodniony w wyniku badań serii przypadków konkretnych zachowań, na bazie ustaleń przez daną grupę tego, co normalne⁷ (co stwarza możliwości badania reguł oraz regularności zachowań w sytuacjach podlegających tych regułom). Linton (2000) jest także autorem pojęcia rzeczywistego wzoru kulturowego, związanego z pewną ograniczoną skalą zachowań, które wprawdzie są rozmaite, ale zawsze mieszczą się w określonych granicach, zgodnych z owym rzeczywistym wzorem kulturowym. Konstrukt wzoru kulturowego odpowiada zatem modalnej różnicowości w ramach rzeczywistego wzoru kulturowego.

Nieco inny charakter mają (proponowane także przez R. Lintona 2000) wzory idealne oznaczające wyidealizowane, abstrakcyjne konstrukty zachowań, dotyczące zaleceń co do tego, jak powinni się zachowywać członkowie danej społeczności (są one jednak często zbyt idealne, by były realizowane). R. Linton dowodził także, że skoro konstrukt kulturowy jest

sumą całkowitą modalnych różnych wzorów stanowiących rzeczywistą kulturę i skoro modalna każdego wzoru jest ściśle skorelowana z typem doświadczenia wyniesionego przez jednostki ze swych kontaktów z tym wzorem, zatem wynika stąd, że można użyć konstruktów kultury jako podsumowania wpływów środowiska społeczno – kulturowego, z którego członkowie każdego społeczeństwa czerpią większość swych doświadczeń.

W opinii A. Kłoskowskiej (1959) wzór kulturowy to wzór regularności ludzkiego zachowania, powtarzalna struktura tego zachowania.

Według K. Żygulskiego (1972) wzór kulturowy to dające się zaobserwować prawidłowości, normy, powtarzające się formy określonych zachowań w podobnych sytuacjach.

W opinii B. Olszewskiej – Dyoniziak (1991) wzór kulturowy podpowiada jak jednostka powinna reagować w różnych sytuacjach, znaczących dla niej samej i dla grupy, tak, aby były to zachowania zgodne z oczekiwaniami i nie powodujące konfliktu z innymi członkami grupy.

Zdaniem E. Nowickiej (1991) wzór kulturowy to mniej lub bardziej ustalony w zbiorowości sposób zachowania i myślenia.

Według K. J. Brozi (1994) wzór kulturowy to nie tyle zadanie czy cel danej kultury, lecz raczej jej zasada stanowiąca podstawowy rdzeń, do którego w większym lub mniejszym stopniu nawiązują wszystkie pozostałe elementy kultury.

M. Filipiak (1996) stał na stanowisku, że wzór kulturowy to zachowanie lub myślenie, które odzwierciedla stałe sposoby działania i myślenia członków zbiorowości.

Jak stwierdził E. Hajduk (2001, s. 27) wzory kulturowe są składnikiem świata obiektywnego, który jednostka poznaje, wartościuje i opanowuje umysłowo oraz praktycznie realizuje i respektuje jego postulaty.

Z pojęciem wzoru kulturowego związane jest pojęcie kulturowego wzoru postępowania, który – jak wskazał J. Szczepański (1970) – określa jak jednostka powinna reagować na sytuacje uważane za doniosłe dla niej samej i dla grupy, aby zachowywać się zgodnie z oczekiwaniami i nie popaść w konflikt z innymi członkami grupy; określa zakres zachowań dopuszczalnych i skutecznych w danej sytuacji, stanowi swoistą busolę dążeń i działań, zbiorem wskazówek postępowania w określonej roli społecznej i konkretnych sytuacjach społecznych.

Wzory zachowań – prawidłowości postępowania zależą od sfery, jakiej dotyczą, okoliczności, w jakich występują i charakteryzują się różnym stopniem trwałości. A. Jawłowska i M. Kempny (2005) przekonywali, że empirycznemu badaniu wzorów zachowań

winna towarzyszyć próba uchwycenia „reguł uwzorowania”, a odrębność wzorów kulturowych najlepiej określić nie

s. 612

poprzez analizę treści kulturowych, łatwo dostrzegalnych, konkretnych cech danej kultury, ale poprzez poszukiwanie wzorów, form, struktury i organizacji całości kulturowych.

Zwykle także w ramach wzorów kulturowych wyodrębnić można wzory osobowe. Kwestie te podejmowali Maria i Stanisław Ossowsky.

Z pojęciem wzoru kulturowego bywa mylone z pojęciem wzoru kultury, obejmujące już inny zakres treściowy. O wzorach kultury wypowiedziała się m. inn. R. Benedict, która postrzegała je jako pewne konstelacje psychiczne kształtujące typową osobowość społeczeństwa przez nadanie szczególnej osnowy kulturze społeczeństwa, oraz A. L. Kroemer, który wskazywał na ważność dostrzegania podstawowych wzorów kultury czyli siatek elementów kulturowych. Uzyskały one wyraźną i spójną strukturę, skutecznie funkcjonując jako całość oraz uzyskując znaczenie i trwałość historyczną.

Podziały w obrębie pojęcia. Wzór kulturowy można rozpatrywać w aspekcie normatywnym (normy; sfera świadomościowa) i behawioralnym (realizacja tej normy w konkretnym, rzeczywistym zachowaniu członków zbiorowości; sfera pozaświadomościowa).

Z punktu widzenia stopnia ich realizowania wyróżnia się natomiast wzory postulowane i wzory realizowane.

Przyjmując za kryterium klasyfikacji stopień uświadomienia rozróżnia się wzory jawne czyli prawidłowości zachowań występujące w postaci norm świadomie formułowanych i respektowanych przez daną zbiorowość oraz wzory ukryte czyli prawidłowości zachowań nieświadomione przez samych działających, ale dające się wychwycić przez zewnętrznych obserwatorów.

Z punktu widzenia wagi, jaką wzory przedstawiają dla utrzymania istniejącego porządku społecznego (W. G. Sumner 1993, za: P. Sztompka 2002) można je podzielić na:

- wzory zwyczajowe (*folkways*) – cechuje je zasadnicza powtarzalność, pozwalająca oczekiwać zachowania przewidzianego dla danej sytuacji; towarzysząc w codziennym życiu, nadają mu automatyzm i uproszczenie; wynikają z lokalnych tradycji, choć są także tworzone przez modę; tworzą się spontanicznie, oddolnie, bez identyfikacji ich twórców; powodowane są istnieniem pewnych społecznych nakazów zachowania, odpowiednich do sytuacji lub

zakazów zachowań nieodpowiednich; nazywane także normami społecznymi; reakcje negatywne na nie stosowanie się do nich są na ogół względnie słabo sankcjonowane, zwykle niesformalizowane, spontaniczne i stosunkowo łagodne;

- wzory moralne (*mores*) – takie sposoby zachowań, które są traktowane jako słuszne i bezwzględne dla społecznej i indywidualnej egzystencji; są kodyfikowane w zwerbalizowanych i sformalizowanych systemach etycznych, a także uzasadniane i legitymizowane przez odwołanie się do rozumu (w świeckich doktrynach filozoficznych) albo objawienia (w koncepcjach religijnych); towarzyszy im refleksyjność, świadomość ich wagi i sankcji za ich złamanie; ich naruszenie spotyka się z daleko silniejszą reakcją społeczności niż w przypadku zwyczajów – potępienie przybiera postać od izolacji, społecznego napiętnowania, ostracyzmu towarzyskiego, banicji z grupy do samosądu;

- wzory prawne (*laws*) – w pełni formalne, stanowione przez państwo lub w jego imieniu; ze względu na potrzebę jednoznaczności, wykładni i wyraźnego określenia tego, co dozwolone, co zakazane i co nakazane, artykułowane w formie pisemnej, systematyzowane i publikowane w kodeksach i zbiorach przepisów; na ich straży stoi system sankcji administrowanych przez powołane do tego organy wymiaru sprawiedliwości, wymierzanych w imieniu państwa, które dysponuje monopolem przymusu.

Prawo może wkraczać w dziedzinę konwencjonalnych zwyczajów, jedne włączając w swój obręb, a innym się przeciwstawiając. Istnieją także pewne dziedziny prawa, które są moralnie obojętne oraz takie, które wyraźnie ingerują w istotne moralnie dziedziny stosunków międzyludzkich. Gdy regulacja prawna jest zbieżna z moralnym poczuciem zbiorowości, prawo uzyskuje wzmocnioną legitymizację, dzięki czemu jest łatwiej stosowalne i egzekwowane.

Wzory kulturowe różnią się także pod względem: ich ważności w danej kulturze, częstości (regularności) ich realizowania, stopnia ich obowiązywania czy typu sankcji grożącej za ich przekroczenie.

s. 613

Znaczenie wzorów kulturowych na poziomie społecznym i jednostkowym. Jak zauważył Z. Bauman (1996) kulturowo zorganizowany świat społeczny oraz zachowania kulturowo ukształtowanych jednostek są ustruktrowane, to znaczy za pomocą opozycji tak

ulożone, że określone społeczne sytuacje domagają się określonych zachowań, wzorce zachowań zaś odsyłają do stosownych sytuacji.

Kultura stanowi dla członków społeczeństwa swoisty przewodnik w funkcjonowaniu. Dla wielu zachowań przyjmuje się i uwzględnia ich kulturowe znaczenia i wzory. Społeczeństwa utrwalają się, ucząc jednostki w każdym pokoleniu wzorów kulturowych wiążących z tymi pozycjami społecznymi, które mają one zająć. „Kultura formułuje nowe motywacje działań, ukierunkowuje zachowania zgodnie do wymagań specyficznie ludzkich sposobów prowadzenia gry z otoczeniem naturalnym oraz w związku z potrzebami organizacji życia społecznego. Kultura jest nie tylko doraźnym regulatorem zachowań (postaw, wyobrażeń), lecz również dziedziczną skarbnicą wzorów, która kumuluje – podlegając ustawicznym przekształceniom – dorobek długiego ciągu pokoleń” (M. Czerwiński 1978).

Kultura – jak zauważył L. Dyczewski (1993) – jest zjawiskiem dynamicznym w sensie obiektywnym, gdyż w pewnych okresach te same elementy kultury oraz ich powiązania mogą być bardzo żywe, bogate w treść, wyrażać się w nowych formach, utrwalac się w nowych wytworach i odgrywać ważną rolę w międzyosobowej komunikacji społeczeństwa, w innych zaś okresach mogą być nawet zapomniane. Kultura jest także dynamiczna w sensie subiektywnym, ponieważ ta sama jednostka raz może aktywniej i bardziej twórczo wykorzystywać określone elementy kultury i ich powiązania. Ta dynamika dotyczy także wzory kulturowe – niektóre z nich w pewnych okresach są szczególnie preferowane i nabierają charakteru wzorca, wzoru, którego realizacja jest szczególnie cennym dobrem, wiąże się z tym lub tymi dobrami nadrzędnymi, które dla danej grupy wyznaczają hierarchię wartości; w innych natomiast przedziałach czasu część z nich traci na sile i aktualności, nie odpowiadając potrzebom „starzeje się”, bywa, że zupełnie jest spychana na margines i odchodzi w niepamięć.

Społeczeństwa dążą do utrwalania się, ucząc kolejne pokolenia wzorów kulturowych, związanych z pozycjami społecznymi, jakie mają w przyszłości zająć. Jednym ze zjawisk, jakie obserwujemy w społeczeństwach, jest dążenie do ujmowania zachowań członków w określone karby, formy, podporządkowania. Służą temu m. in. zabiegi kontrolowania realizowania przez członków społeczeństwa wzorów wyznaczonych kulturowo, zwłaszcza tych fundamentalnych i najtrwalszych oraz wieloaspektowa troska o transmisję wzorów ważkich społecznie. Pedagodzy winni mieć orientację w możliwie pełnym wachlarzu wzorów (postulowanych i realizowanych) obecnych w danym społeczeństwie czy grupie, w preferencjach określonych wzorów i przyczyn ich atrakcyjności dla członków społeczeństw,

alternatyw i wariantów w obrębie poszczególnych wzorów. Winni także rejestrować dynamikę wzorów, ich rozpad i trwanie, a także umieć rozpoznawać czynniki osłabiające i wzmacniające ich istnienie w sferze świadomości i faktyczną realizację (zwłaszcza przez młode pokolenie).

Literatura:

- Bauman Z., Socjologia, przekł. J. Łoziński, Poznań 1996
- Benedict R., Wzory kultury, przekł. J. Prokopiuk, Warszawa 1996
- Brozi K. J., Antropologia wartości. Kategoria standardu kulturowego w badaniach nad wartościami, Lublin 1994
- Czerwiński M., Profile kultury, Warszawa 1978
- Dyczewski L., Wartości w kulturze polskiej, Lublin 1993
- Filipiak M., Socjologia kultury. Zarys zagadnień, Lublin 1996
- Hajduk E., Kulturowe wyznaczniki biegu życia, Warszawa 2001
- Jawłowska A., Kempny M., Wzór kulturowy, (w:) Kubiak H., Lissowski G., Morawski W., Szacki J. (red. nauk.), Encyklopedia socjologii. Suplement, Warszawa 2005
- Kłóskowska A., Modele społeczne i kultura masowa, „Przegląd Socjologiczny” XII/1 1959
- Kłóskowska A. (red.), Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. Pojęcia i problemy wiedzy o kulturze, Wrocław 1991
- Kroeber A., C. Kluckhohn, Culture. A Critical Review of Concepts and Definitions, Cambridge 1963
- Linton R., Kulturowe podstawy osobowości, przekł. A. Kania-Jasińska, Warszawa 2000
- Nowicka E., Świat człowieka – świat kultury. Systematyczny wykład problemów antropologii kulturowej, Warszawa 1991
- Olszewska - Dyoniziak B., Człowiek – kultura – osobowość, Kraków 1991
- Sumner W. G., Naturalne sposoby postępowania w gromadzie, tłum. M. Kempny, K. Romaniszyn, Warszawa 1995
- Szczepański J., Elementarne pojęcia socjologii, Warszawa 1972
- Sztompka P., Socjologia. Analiza społeczeństwa, Kraków 2002
- Żygulski K., Wstęp do zagadnień kultury, Warszawa 1972